

شناسایی ارتباط سنتی جوامع محلی زاگرس با ارزش‌های گیاهان (مطالعه موردی: شهرستان نورآباد ممسنی، استان فارس)

مهدی پورهایمی^{۱*}، مهدی کاکاوند^۲، پریسا پناهی^۲، ابراهیم محمدی^۴، مازیار حیدری^۵

۱. دانشیار، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری جنگل‌داری، گروه جنگل‌داری و اقتصاد جنگل، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران، کرج، ایران

۳. دانشیار، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران

۴. کارشناس ارشد مرتع‌داری، اداره منابع طبیعی شهرستان نورآباد ممسنی، نورآباد ممسنی، ایران

۵. استادیار، بخش تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان کردستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، سنندج، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۳۱

چکیده

یکی از اولین و عمیق‌ترین روابط انسان با محیط، استفاده از ارزش‌های دارویی گیاهان برای رفع نیازمندی‌های خود می‌باشد. جنگل‌های زاگرس مهد تمدن‌های کهن ایران و دربرگیرنده جوامع محلی فراوانی است که هر یک شامل گنجینه‌ای گرانبها از دانش‌های سنتی مرتبط با گیاهان دارویی هستند که یکی از موضوعات اصلی در دانش گیاه‌مردم‌نگاری است. در این پژوهش، این دانش در سامان عرفی پیراشکفت شهرستان نورآباد ممسنی در استان فارس مطالعه شد. اطلاعات این پژوهش با روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی، استفاده از مطلعین کلیدی و انتخاب هدفمند با استفاده ترکیبی از روش‌های مصاحبه، مشاهده مستقیم و مشاهده مشارکتی به دست آمد. داده‌ها با استفاده از شاخص‌های کمی فراوانی نسبی نقل‌قول، ارزش استفاده و شاخص اهمیت فرهنگی تحلیل شدند. به استناد نتایج، ۳۸ گونه گیاهی دارویی در منطقه شناسایی شد که بیشترین آنها (۱۶ درصد) متعلق به خانواده کاسنی (Asteraceae) بوده و از نظر فرم رویشی، عمده آنها (۴۷ درصد) جزو گیاهان علفی چندساله بودند. برگ و گل به ترتیب با ۲۸ و ۱۸ درصد سهم کل، بیشترین اندام مورد استفاده دارویی بودند. بیشترین شیوه مصرف سنتی گیاهان به صورت خوراکی (۳۶ درصد) و دم‌کرده و دمنوش (۳۰ درصد) بود. از نظر شاخص فراوانی نسبی نقل‌قول، ۱۱ گونه (شامل ۵ گونه چوبی) دارای بیشترین ارزش بودند. بیشترین مقدار شاخص ارزش استفاده (۰/۸۳) مربوط به گیاه تاتوره بود و از نظر شاخص اهمیت فرهنگی نیز گونه‌های اسفند، برودار، خنجوک و بومادران بیشترین مقادیر را داشتند. نتایج این پژوهش بیانگر غنای دانش سنتی گیاهان دارویی در منطقه مورد مطالعه بود که در صورت تکرار در سایر مناطق جنگلی زاگرس، می‌تواند در تدوین این دانش نقش به‌سزایی داشته باشد.

واژگان کلیدی: جنگل‌های زاگرس، خواص دارویی، شیوه مصرف سنتی، فرم رویشی، گیاه‌مردم‌نگاری.

مقدمه

ارتباط بین موجودات با محیط اطراف آنها، ارتباطی دوجانبه و پویاست. پیشرفت جامعه بشری و مدرنیزه شدن، بسیاری از روابط فوق را متأثر ساخته است، به نحوی که اختلالات فاحشی ناشی از عدم درک صحیح انسان از منابع خدادادی در بسیاری از بوم‌سازگان‌های طبیعی ایجاد شده است. در این راستا، آنچه بیش از پیش به بوته فراموشی سپرده شده، دانش‌های سنتی موجود در دل انسان‌هایی است که قرن‌های متمادی در طبیعت زیسته و نیازهای زندگی خود را از منابع مختلف طبیعی تأمین کرده‌اند. در یک نگاه کلی، سیستم‌های دانش سنتی یا بومی^۱ از سنت‌ها و باورهای مردم نشأت گرفته، درحالی‌که سیستم‌های دانش علمی یا رسمی^۲ ریشه در آزمون‌های علمی و پژوهش‌های منظم دارند [۱]. دانش بومی هر سرزمین چگونگی فهم و نگرش مردم به جهان بوده که نتیجه سال‌ها تجربه نیاکان در بهره‌برداری بهینه از منابع پیرامون انسان‌ها را نشان می‌دهد. پافشاری بر انتقال فناوری و بی‌توجهی به دانش بومی نه تنها باعث تخریب رابطه انسان با محیط وی شده است، بلکه موجب بروز خلل در برنامه‌های توسعه پایدار نیز شده است [۲].

تجربه نشان داده که بسیاری از تکنیک‌ها و روش‌های سنتی در زمینه تولید، فرهنگ و اجتماع در جامعه محلی به دلیل سازگاری و تطابق با زیست‌بوم این جوامع، همان روش‌هایی هستند که امروزه معرف روش‌های رسیدن به توسعه پایدار محسوب می‌شوند [۳]. ازجمله دانش‌های سنتی ارزشمند، دانش گیاه‌مردم‌نگاری^۳ است که به کشف روابط انسان با گیاه می‌پردازد. هرچند این دانش در دنیا سابقه‌ای به نسبت طولانی دارد [۴]، اما عمر آن در داخل کشور زیاد نیست. پیش از معرفی واژه گیاه‌مردم‌نگاری در سال ۱۸۹۵، مطالعه دانش بومی گیاهان بر کاربردها و

بتانسلی‌های اقتصادی گیاهان مورد استفاده توسط افراد بومی تأکید داشت، اما در نیمه نخست سده گذشته، جنبه‌های مردم‌شناسی و بوم‌شناسی نیز مهم شده‌اند. از مهم‌ترین زیرشاخه‌های دانش گیاه‌مردم‌نگاری، دانش بومی منحصربه‌فرد شناسایی گیاهان خودروی خوراکی، دارویی و شیوه‌های مصرف آنها در جوامع محلی است [۵]. اگرچه مصرف گیاهان دارویی با توسعه صنایع شیمیایی محدود شده، اما در حال حاضر با توجه به آشکار شدن اثرات سوء مصرف داروهای شیمیایی برای بیشتر مصرف‌کنندگان، رغبت افراد به مصرف گیاهان دارویی افزایش چشمگیری داشته است [۶]. انتقال دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی از نسلی به نسل دیگر انجام شده، اما به دلیل گسست بین نسلی و تغییرات شدید که در عصر حاضر به وقوع پیوسته، ممکن است این انتقال به درستی انجام نشده و بخشی از دانش‌های سنتی مهم به فراموشی سپرده شود. از این رو، شناسایی و ثبت این دانش از اهمیت خاصی برخوردار است [۷].

خوشبختانه اقبال عموم جامعه علمی کشور در یکی دو دهه اخیر به این شاخه از دانش سنتی معطوف شده که نتیجه آن در قالب گزارش‌های مختلفی به چاپ رسیده است، اما با توجه به غنای گونه‌های گیاهی ایران و همچنین تنوع گیاهان دارویی، هنوز راه درازی برای شناسایی و ثبت این دانش وجود دارد. ازجمله پژوهش‌های داخلی مرتبط با دانش‌های سنتی گیاهان دارویی به‌ویژه در مناطق جنگلی می‌توان به پژوهش انجام‌شده در جنگل‌های ارسباران [۸، ۹] و منطقه زریوار شهرستان مریوان [۱۰] اشاره کرد. در پژوهش‌های دیگری نیز به لزوم توجه به دانش‌های بومی برای مدیریت جنگل در زاگرس شمالی [۱۱] و دانش بومی استفاده از گیاهان دارویی *Scrophularia striata* در جوامع محلی زاگرس [۱۲] و گنبو (آنغوزه) در منطقه تنگ‌سرخ استان کهگیلویه و بویراحمد [۱۳] اشاره شده است.

1. Traditional/Indigenous knowledge
2. Scientific/Formal knowledge
3. Ethnobotany

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

برای این پژوهش، سامان عرفی پیراشکفت با مساحت حدود ۵۰۰ هکتار در بخش جوزار شهرستان نورآباد ممسنی واقع در غرب استان فارس انتخاب شد. شهرستان نورآباد ممسنی دارای ۲۱۰۰۰ هکتار پوشش جنگلی و نزدیک به ۶۰۰ روستا است که عمده روستاها در مناطق جنگلی شهرستان متمرکز شده‌اند. جمعیت این شهرستان در سال ۱۳۹۵ حدود ۱۱۷۰۰۰ نفر بوده که از این مقدار حدود ۲۴۰۰۰ نفر را عشایر لر و ترک تشکیل می‌دهند [۲۱]. متوسط بارندگی شهرستان نورآباد ۵۵۰ میلی‌متر و میانگین درجه‌حرارت سالانه آن ۲۱ درجه سانتیگراد است. در سامان عرفی پیراشکفت هوا سرد و زمستان پوشیده از برف بوده و اقلیم سردسیری است.

روش پژوهش

جامعه انسانی مورد مطالعه در این پژوهش، ساکنان روستاهای سامان عرفی پیراشکفت بودند. در این سامان چهار روستا به نام‌های بجکی، گجستان، سرتنگ بزرگ و کوچک و سیدمحمد با جمعیتی به ترتیب معادل ۱۸۰، ۱۵۰، ۳۲۰ و ۱۸۰ نفر وجود دارند. سامان پیراشکفت بیشتر مورد استفاده دام‌های روستاهای موجود در سامان قرار گرفته و به صورت عشایری نیز دامدارانی وارد سامان می‌شوند. برای گردآوری داده‌ها از نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۱، مطلعان کلیدی^۲ و انتخاب هدفمند^۳ استفاده شد و سعی شد ترکیبی از روش‌های مصاحبه به‌ویژه مصاحبه با افراد مسن، مشاهده مستقیم و مشاهده مشارکتی مورد استفاده قرار گیرد. مصاحبه‌ها از نوع انفرادی بود و زمان جمع‌آوری اطلاعات از پاییز ۱۳۹۷ تا زمستان ۱۳۹۸ به طول انجامید. در مجموع، ۴۵ مصاحبه‌شونده (اطلاعرسان) با بازه سنی ۳۰ تا ۸۵ سال و میانگین ۶۲ سال

در سایر کشورها موضوع دانش سنتی گیاهان دارویی بیشتر مورد توجه بوده و این مهم در کشورهای آسیایی به دلیل سابقه دیرین طب سنتی در آنها از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. به‌عنوان مثال، شناسایی دانش سنتی گیاهان دارویی در سریلانکا [۱۴]، هندوستان [۱۵] و ویتنام [۱۶] از این موارد است. در قاره آفریقا نیز به دلیل وجود قبیله‌های سنتی فراوان و تنوع جوامع محلی، از قدیم‌الایام دانش سنتی گیاهان دارویی همواره رواج داشته، بنابراین این قاره نیز غنی از این دانش است. پژوهش‌های انجام شده در کشورهای کنیا [۱۷] و اتیوپی [۱۸] این موضوع را اثبات می‌کند. در تمام پژوهش‌های فوق سعی شده تا حد امکان دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی شناسایی و تدوین شود.

شناسایی و ثبت زوایای ناشناخته یا کمترشناخته شده دانش سنتی گیاهان دارویی در نقاط مختلف کشور به‌ویژه در جنگل‌های زاگرس که این پژوهش نیز با همین هدف انجام شد، از موضوعات مهمی است که باید بیشتر به آن پرداخته شود. ساکنان بلندی‌های زاگرس از دوران تمدن کاسی‌ها دارای دانش‌های سنتی گسترده‌ای بوده‌اند. به همین دلیل، برخی پژوهشگران زاگرس را دروازه آسیا نامیده‌اند [۱۹]. جنگل‌های ناحیه رویشی زاگرس به‌عنوان یکی از گسترده‌ترین رویشگاه‌های گیاهی کشور محسوب شده [۲۰] و جوامع ساکن در آن از دانش سنتی غنی برخوردار هستند. با توجه به اینکه دانش سنتی در تعامل و هماهنگی بومیان (روستائیان، کوچ‌نشینان و جنگل‌نشینان) با محیط پیرامون آنها به وجود می‌آید و به دلیل اهمیت استفاده‌های سنتی از گیاهان دارویی در جنگل‌های زاگرس، در این پژوهش سعی شد دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی در بخشی از شهرستان نورآباد ممسنی استان فارس شناسایی و ثبت شود.

1. Snowball sampling
2. Key informants
3. Purposively selective

در این پژوهش مشارکت داشتند که ۳۱ نفر آنها مرد و ۱۴ نفر زن بودند. مصاحبه‌های مکرر در طول دوره اجرای پژوهش باعث ثبت کامل تر اطلاعات شد. برای ثبت اطلاعات از یادداشت برداری، تهیه عکس و ضبط ویدئویی استفاده شد.

شناسایی سنتی، نام‌های محلی و شیوه‌های مصرف سنتی گیاهان توسط اطلاع‌رسانان و شناسایی علمی آنها توسط گیاه‌شناسان خبره هرباریوم مرکزی ایران (مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور) و با استفاده از فلور ایران [۲۲] انجام شد. در مورد گیاهان دارویی شناسایی شده، اطلاعاتی شامل نام علمی، نام فارسی، نام محلی، فرم رویشی، خاصیت دارویی، وضعیت مصرف (تازه یا خشک)، زمان جمع‌آوری، فصل رویش، شیوه مصرف، اندام مورد استفاده گیاه و پراکنش اکولوژیکی آنها ثبت شد.

$$RFC = \frac{FC}{N} \quad (1)$$

شاخص ارزش استفاده (UV)

این شاخص که بیانگر ارزش‌های کاربردی هر گیاه است، با استفاده از رابطه ۲ محاسبه می‌شود [۲۴].

$$UV = \sum \frac{Ui}{n} \quad (2)$$

که در آن: Ui تعداد استفاده‌های مختلف اشاره شده از گونه i توسط هر اطلاع‌رسان و n تعداد اطلاع‌رسانانی است که در مورد گونه i با آنها مصاحبه شده است.

شاخص اهمیت فرهنگی (CI)

این شاخص بیانگر توزیع استفاده (تعداد اطلاع‌رسانان) برای هر گونه و همچنین استفاده‌های مختلف از گیاهان است و از مجموع تعداد افرادی که به استفاده از گونه‌ها اشاره کرده‌اند، تقسیم بر تعداد کل اطلاع‌رسانان به دست می‌آید (رابطه ۳) [۲۳]. هرچه اندازه این شاخص برای یک گونه بیشتر باشد، نشان‌دهنده قوت اطلاعات فرهنگی در مورد آن گونه در منطقه مورد مطالعه است. برای گونه‌هایی که فقط یک کاربرد دارند، اندازه CI با RFC مساوی است.

$$CI = \sum_{u=1}^{u=NC} \sum_{i=1}^{i=N} URui / N \quad (3)$$

که در آن: u طبقه مورد استفاده، NC تعداد کل طبقه‌های مختلف مورد استفاده از هر گونه ($U1, U2, \dots, UNC$), i تعداد اطلاع‌رسان، UR تعداد کل گزارش استفاده برای هر گونه (در این پژوهش به نام نقل قول ذکر شد) و N تعداد کل اطلاع‌رسانان است.

نتایج و بحث

در این پژوهش، ۳۸ گونه دارویی در منطقه مورد مطالعه

تحلیل داده‌ها

اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌ها و اسناد و مدارک با استفاده از تحلیل محتوی شامل ویرایش اطلاعات، یکپارچه‌سازی، تغییر شکل دادن و برجسته ساختن اطلاعات برای نمایش آنها تدوین شدند. داده‌های پژوهش پس از طبقه‌بندی، با استفاده از الگوهای آمار توصیفی شامل شاخص‌های فراوانی نسبی نقل قول^۱، شاخص ارزش استفاده^۲ و شاخص اهمیت فرهنگی^۳ در محیط نرم‌افزار اکسل به شرح زیر تحلیل شدند.

شاخص فراوانی نسبی نقل قول (RFC)

این شاخص بیانگر تعداد افرادی است که به استفاده از یک گونه خاص اشاره داشته‌اند و اندازه آن بین صفر تا یک متغیر است. زمانی که تمام اطلاع‌رسانان به گونه خاصی اشاره کرده باشند، مقدار این شاخص یک و زمانی که هیچکس به آن اشاره نکرده باشد، مقدار آن صفر خواهد شد. مقدار RFC از تقسیم فراوانی نقل قول‌های

1. Relative Frequency of Citation /RFC
2. Use Value Index/UV
3. Cultural Importance Index /CI

در مطالعه دانش سنتی گیاهان دارویی در ایالت هراری^۱ واقع در شرق اتیوپی، ۵۴ گونه دارویی از ۳۴ خانواده شناسایی شد که بیشترین سهم به‌طور مساوی (هریک ۴ گونه) متعلق به خانواده‌های Asteraceae و Fabaceae بود. همچنین، فرم رویشی غالب، گیاهان علفی (۴۲ درصد) بودند [۱۸]. در منطقه گمپاها^۲ سریلانکا نیز ۴۳ گونه دارویی متعلق به ۲۸ خانواده گیاهی شناسایی شد که بیشترین آنها متعلق به خانواده Fabaceae بود. همچنین، فرم رویشی گیاهان علفی با ۳۹/۵ درصد سهم، فرم رویشی غالب بود [۱۴]. مطالعه گیاهان دارویی در پناهگاه حیات وحش گویندپاشوویهار^۳ در هندوستان منجر به شناسایی ۲۹ گونه دارویی متعلق به ۱۶ خانواده شد که بیشترین آنها (۴ گونه) متعلق به خانواده Asteraceae بود و فرم رویشی غالب، گیاهان علفی (۷۶ درصد) بودند [۱۵]. همان‌طور که مشاهده می‌شود، در پژوهش‌های خارجی، گیاهان علفی یک‌ساله، دوساله و چندساله همگی در یک طبقه فرم رویشی به‌نام گیاهان علفی قرار می‌گیرند. در پژوهش پیش‌رو نیز اگر این ادغام انجام شود، سهم گیاهان علفی ۷۴ درصد خواهد شد که رقم قابل توجهی بوده و همانند پژوهش‌های مشابه خارجی فرم غالب رویشی گیاهان دارویی مورد مطالعه خواهد بود.

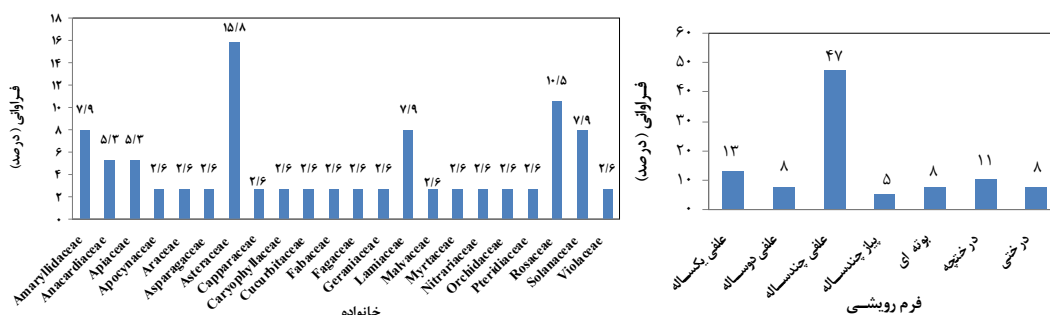
براساس نتایج، سهم گیاهانی که به‌صورت خشک مصرف می‌شدند (۴۵ درصد)، مشابه گیاهانی بود که هم به صورت خشک و هم به‌صورت تازه مصرف می‌شدند (جدول ۱) و فقط ۱۰ درصد گونه‌ها مصرف تازه داشتند. برگ و گل گیاهان مورد مطالعه به‌ترتیب با ۲۸ و ۱۸ درصد سهم کل، بیشترین مورد استفاده دارویی را داشتند (شکل ۲). در پژوهش‌های داخلی نیز نتایج مشابهی به‌دست آمده است. در حوزه ایلگنه‌چای جنگل‌های ارسباران برگ (۳۹ درصد) و گل (۲۴ درصد) بیشترین استفاده را داشتند [۹].

شناسایی شد که مشخصات آنها به‌همراه مصارف محلی و شیوه مصرف آنها در جدول‌های ۱ و ۲ ذکر شده است. به‌استناد نتایج به‌دست آمده، خانواده‌های Asteraceae با ۶ گونه و ۱۶ درصد سهم کل گونه‌ها و Rosaceae با ۴ گونه و ۱۰/۵ درصد سهم کل گونه‌ها، بیشترین فراوانی را در بین گیاهان دارویی شناسایی شده داشتند (شکل ۱). فرم رویشی غالب گیاهان دارویی شناسایی شده مربوط به گیاهان علفی چندساله (۱۸ گونه و ۴۷ درصد) بود و علفی‌های یک‌ساله (۱۳ درصد) و درختچه (۱۱ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار داشتند (شکل ۱). همچنین، سهم گونه‌های چوبی (درخت، درختچه و بوته) ۲۶ درصد کل گونه‌ها بود که با توجه به جنگلی بودن منطقه مورد مطالعه قابل پیش‌بینی بود. در پژوهشی مشابه در حوزه مردانم‌چای جنگل‌های ارسباران نیز ۵۶ گونه دارویی متعلق به ۳۰ خانواده شناسایی شد که بیشترین آنها به‌ترتیب متعلق به خانواده‌های Lamiaceae و Asteraceae بودند [۸]. در همین جنگل‌ها و در حوزه ایلگنه‌چای نیز ۴۶ گونه دارویی متعلق به ۲۰ خانواده گیاهی شناسایی شد که بیشترین سهم مربوط به خانواده‌های Lamiaceae (۲۲ درصد) و Asteraceae (۱۷ درصد) بود [۹]. در جنگل‌های زاگرس و در منطقه زریوار شهرستان مریوان، ۵۶ گونه دارویی متعلق به ۲۴ خانواده شناسایی شد که بیشترین سهم مربوط به خانواده‌های Lamiaceae (۱۲ گونه) و Asteraceae (۱۱ گونه) بود [۱۰]. همچنین، در مرتع دلیگان استان کهگیلویه و بویراحمد در بین ۲۰ گونه دارویی مورد مطالعه، بیشترین سهم به‌ترتیب مربوط به خانواده‌های Apiaceae و Lamiaceae بود [۲۵]. همان‌طور که مشاهده می‌شود، خانواده Asteraceae یکی از مهم‌ترین و فراوان‌ترین خانواده‌های گیاهان دارویی در مناطق مختلف کشور است. با توجه به اینکه گونه‌های گیاهی متعلق به این خانواده، بیشترین سهم (۱۵/۶ درصد) را در فلور ایران دارند [۲۶]، بنابراین، این نتیجه منطقی است. در منابع خارجی نیز

1. Harari
2. Gampaha
3. Govind Pashuvihar

گوویندپاشوویهار هندوستان، برگ و ریشه به ترتیب با ۴۳ و ۲۵ درصد، بیشترین اندام مورد استفاده بودند و سهم گل فقط ۷ درصد بود [۱۵]. در پارک ملی باوی در شهر هانوی ویتنام نیز برگ و ریشه به ترتیب با ۵۶ و ۳۷ درصد، بیشترین اندام مورد استفاده بوده و سهم گل ۲/۳ درصد بود [۱۶]. با توجه به نتایج پژوهش‌های اشاره شده، هرچند سهم برگ در مناطق مختلف قابل توجه است، اما سهم ریشه در اغلب پژوهش‌ها بیشتر از سهم گل بوده است که با نتایج پژوهش پیش‌رو تناقض دارد. تفاوت در نوع گیاهان دلیل اصلی این اختلاف است.

در مرتع چهل‌کمان استان خراسان رضوی نیز برگ و گل به ترتیب با ۷۱ و ۲۹ درصد بیشترین اندام مورد استفاده گیاهان دارویی بودند [۲۷]. با توجه به پژوهش‌های اشاره شده می‌توان گفت در داخل کشور، دو اندام برگ و گل گیاهان دارویی پرمصرف‌ترین اندام‌ها هستند، اما در پژوهش‌های خارجی نتایج کمی متفاوت بوده است. به‌عنوان نمونه، در بین ۵۴ گونه دارویی مورد مطالعه در ایالت هراری واقع در شرق اتیوپی، برگ و ریشه به ترتیب با ۴۸ و ۲۰ درصد، بیشترین اندام مورد استفاده بودند و سهم گل فقط ۹ درصد بود [۱۸]. در پناهگاه حیات‌وحش

شکل ۱. فراوانی (درصد) گیاهان دارویی مورد مطالعه به تفکیک خانواده (راست) و فرم رویشی (چپ)

جدول ۱. مشخصات گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

ردیف	نام علمی	نام فارسی	خانواده	نام محلی	فرم رویشی	خاصیت دارویی	وضعیت مصرف	زمان جمع‌آوری	اندام مورد استفاده	شیوه مصرف سنتی	پراکنش اکولوژیکی
۱	<i>Allium ampeloprasum</i> L.	تره کوهی	Amaryllidaceae	ناشک	علمی چندساله	عفونت بدن	تازه و خشک	بهار	برگ	خوراکی همراه با غذا	مناطق جنگلی و مرتعی، نورپسند
۲	<i>Allium atroviolaceum</i> Boiss.	سیر وحشی، سیرموک	Amaryllidaceae	چیکه	پیاز چندساله	کاهش فشار خون	تازه و خشک	اوایل بهار	برگ و پیاز	خوراکی به عنوان سبزی	در کنار درختان جنگل و مزارع
۳	<i>Allium jesdianum</i> Boiss. & Buhse.	بن‌سرخ	Amaryllidaceae	لیزک	علمی چندساله	ضد عفونت بدن، کلبه‌درد	خشک	بهار	برگ و پیاز	خوراکی (برگ خشک برای پلو)	جنگل‌های زاگرس
۴	<i>Pistacia atlantica</i> Desf.	بنه، پسته وحشی	Anacardiaceae	بن	درختی	درمان کم‌خونی، سردرد، درد مفاصل و کمر، پیشگیری از نرمی استخوان	تازه و خشک	بهار و تابستان	میوه و تنه	خوراکی	مناطق جنگلی
۵	<i>Pistacia khinjuk</i> Stocks	خنجوک	Anacardiaceae	کلخنگ	درختچه	ضد چربی خون، پرطرف‌کننده قند خون، تقویت استخوان، صاف کردن سینه، گلودرد، تقویت‌کننده حافظه، ضد ورم و التهاب	تازه و خشک	تابستان	بذر	تازه یا دم‌کرده	جنگل‌های زاگرس
۶	<i>Oliveria decumbens</i> Vent.	مشکوک	Apiaceae	مشکوره	علمی یک‌ساله	درمان قند، معده‌درد و دردهای شکمی، اسپهال و رفع تب	تازه و خشک	خرداد، تیر	گل	چوشانده، دم‌کرده	مناطق مرتفع و گرم و نیمه-مرطوب
۷	<i>Smyrniium cordifolium</i> Boiss.	آونول	Apiaceae	آونول	علمی دوساله	سنگ کلیه و کلبه‌درد	تازه	اوایل بهار	ساقه	چوشانده، خوراکی به‌عنوان سبزی	مناطق مرتفع یا خاک‌های کم-عمق تا بسیار عمیق

ادامهٔ جدول ۱. مشخصات گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

ردیف	نام علمی	نام فارسی	خانواده	نام محلی	فرم رویشی	خاصیت دارویی	وضعیت مصرف	زمان جمع‌آوری	اندام مورد استفاده	شیوه مصرف سنتی	پراکنش اکولوژیکی
۸	<i>Pergularia tomentosa</i> L.	لشیر	Apocynaceae	شتر	بوته‌ای چندساله	سرماخوردگی، خلط- آور و درمان کرم روده	خشک	بهار	برگ	جوشانده	ارتفاعات مناطق گرمسیری
۹	<i>Arum giganteum</i> Ghahr.	گل شیوری	Araceae	کارده	علفی چندساله	پادرد، کمردرد	تازه و خشک	اواخر زمستان بهار	ساقه و برگ	خوراکی برای تهیه سوپ و آش	جنگل‌های کوهستانی بلوط زاگرس
۱۰	<i>Urginea maritima</i> (L.) Bake	عنصل	Asparagaceae	پیاز گاوی	پیاز چندساله	درد مفاصل، نفرس و مشکلات تنفسی	تازه و خشک	اواخر تابستان و اوایل پاییز	برگ و پیاز	دم کرده، ضماد	نورپسند، خاک- های صخره‌ای
۱۱	<i>Achillea millefolium</i> L.	بومادران	Asteraceae	برنجاس	علفی چندساله	معدرد، دل‌درد، سرماخوردگی، شستشوی کلیه و عفونت‌های بدن	خشک	تابستان	برگ و گل	جوشانده، دم- کرده، بخور	نورپسند، مناطقی با خاک‌های ماسه‌ای و دشت- ها
۱۲	<i>Cichorium intybus</i> L.	کاسنی	Asteraceae	کاسنی	علفی چندساله	خشک کردن بدن و از بین بردن تاول‌های ناشی از گرمی در بدن	تازه و خشک	تابستان	برگ و ریشه	جوشانده، عرق	مناطق یا شیب زیاد و اطراف مزارع
۱۳	<i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop.	کنگر	Asteraceae	کنگر	علفی چندساله	محرک کبد، پاک‌سازی کبد، رقیق‌کننده صفرا، ادرارآور، سنگ‌شکن	تازه	بهار	ریشه	خوراکی	مناطق دشتی و مزارع تخریب- یافته
۱۴	<i>Echinops adenocaulos</i> Boiss.	شکر تیغال	Asteraceae	شکرکوک	علفی چندساله	دردهای شکمی، یبوست و درمان سرفه	خشک	تابستان	گل	خوراکی به- صورت مخلوط با آب	ارتفاعات بالای دامنه کوه‌ها، مناطق نیمه‌مرطوب
۱۵	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	بابونه	Asteraceae	بابونه	علفی یکساله	عفونت‌های گلو، سرماخوردگی و از بین برنده تب	تازه و خشک	اواخر بهار	گل، برگ، ساقه	دم کرده، بخور، خوراکی به‌عنوان سبزی	دامنه‌های با سایه متوسط اطراف مزارع و دشت‌ها
۱۶	<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn	خارمریم	Asteraceae	ترب گاو	علفی یکساله یا دوساله	کبد چرب، کاهش چربی خون، کاهش چربی دور قلبه از بین‌برنده جوش‌های عفونی و پروستات	خشک	اواسط تابستان	بذر	دم کرده، خوراکی به‌صورت پودر با آب	مناطق صخره‌ای، سنگلاخی و تخریب‌شده جنگل و اطراف مزارع
۱۷	<i>Capparis spinosa</i> L.	کوره کبر	Capparaceae	لگجی	علفی چندساله	باسیل بادی و خونی، درد بدن، روماتیسم و عفونت	خشک	تابستان و پاییز	غنچه گل، برگ، میوه و ریشه	جوشانده، دم- کرده، خوراکی به‌صورت ترشی	مقاوم به خشکی، تثبیت خاک
۱۸	<i>Dianthus crinitus</i> Smith var. <i>crossopetalus</i> Fenzl ex Boiss.	میخک	Caryophyllaceae	میخک	علفی چندساله	ضدالتهاب، ضد درد، درمان دندان‌درد، برطرف‌کننده بوی بد دهان، تقویت قلبه، خوشبوکننده	خشک	تابستان	گل و میوه	بذر خشک برای تهیه گردن‌بند، بذر تازه برای تسکین دندان‌درد	مناطق ایرانی- تورانی
۱۹	<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad	هندوانه ابوجهل	Cucurbitaceae	خیار گرگو	علفی چندساله	پادرد، کمردرد، کنترل قند	خشک	تابستان	برگ و بذر	ضماد به‌صورت پودر شده	ته‌های شنی و نواحی نیمه‌خشک
۲۰	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	شیرین‌بیان	Fabaceae	بله	علفی چندساله	پادرد، دردهای عضلانی، سرماخوردگی	تازه و خشک	تابستان	برگ و ریشه	برگ گیاه به‌صورت تازه، جوشانده ریشه	اکثر مناطق کشور و دشت‌ها، نورپسند
۲۱	<i>Quercus brantii</i> Lindl.	بلوط ایرانی	Fagaceae	بلی	درختی	درمان زخم معده و بیماری‌های گوارشی، ضدالتهاب، تقویت مو	خشک	پاییز	میوه	خوراکی	جنگل‌های زاگرس
۲۲	<i>Erodium cicutarium</i> (L.) L'Hér.	قیطران	Geraniaceae	-	علفی یکساله یا دوساله	دفع سنگ کلیه، مسهل	خشک	اواسط بهار تا اوایل تابستان	بذر	دم کرده	مناطق گرم و خشک، زمین‌های زراعی و مراتع فقیر
۲۳	<i>Salvia macrosiphon</i> Boiss.	مریم‌گلی	Lamiaceae	مرورسک	علفی چندساله	آسم، سرماخوردگی، التهاب معده و روده	تازه و خشک	بهار تا اوایل تابستان	بذر، برگ، گل و ریشه	جوشانده، دم- کرده، خوراکی به‌صورت دمنوش	حاشیه مزارع و مناطق مرتفع
۲۴	<i>Teucrium polium</i> L.	کلپوره	Lamiaceae	هله	بوته‌ای	درمان سوختگی	خشک	اواخر بهار تا اوایل تابستان	گل	ضماد، دودکردن	مناطق سنگلاخی و افتابگیر
۲۵	<i>Thymus daenensis</i> Celak.	اوپشن دانی	Lamiaceae	لوشوم	علفی چندساله	بادشکن، ضدگرفتگی عروق، عفونت ریه، رفع سوءهاضمه، رفع بی‌اختیاری ادرار	خشک	تابستان	برگ و گل	دم کرده	دامنه‌های کوه، بین تخته سنگ- ها، نورپسند

ادامه جدول ۱. مشخصات گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

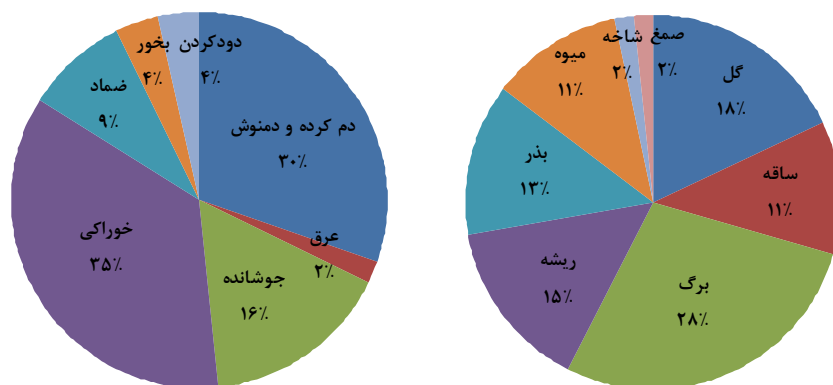
ردیف	نام علمی	نام فارسی	خانواده	نام محلی	فرم رویشی	خاصیت دارویی	وضعیت مصرف	زمان جمع‌آوری	اندام مورد استفاده	شیوه مصرف سنتی	پراکنش اکولوژیکی
۲۶	<i>Athaea cannabina</i> L.	ختمی	Malvaceae	-	علفی چندساله	ضدشوره، رفع آفت دهان، رفع گلودرد، تنگی نفس، رفع خشکی بدن، درمان آفتاب‌سوختگی	خشک	تابستان	گل	دم کرده	نوربسنده مناطق جنگلی و دشتی
۲۷	<i>Myrtus communis</i> L.	مورد	Myrtaceae	مورت	درختچه	قند خون، چربی خون، سرماخوردگی، عفونت بدن، پاندر، جلوگیری از ریزش مو و کمک به تقویت مو	تازه و خشک	اواسط بهار تا اواسط تابستان	برگ و بذر	ضماد به صورت پودر شده، خوراکی به صورت پخته با آب	گرمابسنده متعلق به مناطق مدیترانه‌ای
۲۸	<i>Peganum harmala</i> L.	اسفند	Nitrariaceae	دینشت	علفی چندساله	آبریزش بینی، ضدعفونی کردن، تحریک خون و بهبود درد سیاتیک	خشک	اواسط تابستان	بذر	خوراکی، دودکردن	مناطق با شیب کم
۲۹	<i>Orchis mascula</i> L.	تملب	Orchidaceae	-	علفی چندساله	درمان تشنج، اعصاب و تقویت قوای جنسی	خشک	اواخر بهار	پياز	دم کرده	در کنار درختان جنگلی
۳۰	<i>Adiantum Capillus-venenis</i> L.	پرسیاوشان	Pteridaceae	پرسیوشون	علفی چندساله	درمان گلودرد، برونشیت، بیماری پوست، صاف کردن خون، ضد عفونت گلو	خشک	تابستان	برگ	دم کرده	نقاط مرطوب، در قنات‌ها، دهانه چاه‌ها و آبشارها
۳۱	<i>Amygdalus communis</i> L.	بادام	Rosaceae	الوک	درختی	ضدسرطان، کلیه- درد، ضد عفونی کننده پوست، تنگی نفس، سردرد	تازه و خشک	بهار	میوه	خوراکی	جنگل‌های زاگرس
۳۲	<i>Amygdalus scoparia</i> Spach.	بادامک	Rosaceae	ارژن	درختچه	ضددرد، سنگ‌شکن کلیه، ضدقند خون	تازه و خشک	تابستان	شاخه و صمغ	دم کرده، تازه	جنگل‌های زاگرس، نواحی استپی و ارتفاعات نیمه‌خشک
۳۳	<i>Crataegus pontica</i> C. Koch	زالزالک	Rosaceae	کلک	درختچه	برطرف‌کننده زردی نوزاد، خون‌ساز، پاکسازی کبد، برطرف کردن حرارت کبد	تازه	تابستان	میوه	میوه خوراکی	جنگل‌های زاگرس
۳۴	<i>Rubus anatolicus</i> (Focke) Hausskn.	تمشک	Rosaceae	تیدره	بوته‌ای	خون‌ساز، بازکننده عروق، کاهش چربی خون	تازه	بهار	میوه و ساقه	خوراکی، تهیه مربا	مناطق جنگلی
۳۵	<i>Datura innoxia</i> Mill.	تاتوره	Solanaceae	تاتوره	علفی یک‌ساله	تقویت بینایی، افزایش بزاق دهان، شل‌کننده عضلات، ضد نفخ، ضد کوفتگی عضلات	خشک	تابستان	برگ و میوه	دم کرده	مراعی، خاک‌های شنی و سنگلاخی
۳۶	<i>Physalis alkekengi</i> L.	عروسک پشت‌پرده	Solanaceae	خلیک	علفی چندساله	سفت کردن شکم، دل‌درد و یبوست کودکان، بیماری‌های روده و کلیه	تازه و خشک	اوایل پاییز	بذر و ریشه	چوشانده، دم کرده، خوراکی به صورت له کرده با آب یا شیر	نوربسنده در مناطق جنگلی
۳۷	<i>Solanum nigrum</i> L.	تاج‌ریزی	Solanaceae	تریگ	علفی یک‌ساله	درمان قند خون، سردرد، میکروب‌کشی، نرم‌کننده معده	تازه و خشک	تابستان	میوه	خوراکی و چوشانده	پراکنش وسیع در اکثر مناطق
۳۸	<i>Viola modesta</i> Fenzl	بنفشه	Violaceae	بنفشه	علفی یک‌ساله	سرماخوردگی، گرفتگی گلو و خلط‌آور	تازه و خشک	اواخر زمستان و اوایل بهار	گل	دم کرده	نوربسنده، کنار مزارع، خاک‌های سست

جدول ۲. تشریح شیوه مصرف سنتی گیاهان دارویی منطقه توسط روستائیان

نام گیاه	شیوه مصرف سنتی
سیر وحشی	به‌عنوان سبزی خوردن همراه غذا، به‌عنوان سبزی برای پخت برخی غذاها از جمله سبزی‌پلو و همچنین تهیه نان سبزی
بنه	استفاده خوراکی از بذر نارس (کوچک و نرم) و رسیده (درشت و سفت). استفاده از بذرهای رسیده خشک‌شده و آسیاب‌شده به‌عنوان چاشنی در غذاها نظیر خورش‌ها
مشکورک	ترکیب گل‌های ساییده‌شده گیاه با بومادران و زیره برای درمان نفخ معده. استفاده از جوشانده گل برای درمان. کوبیدن و ترکیب کردن گل‌ها با برگ‌های پونه کوهی و استفاده با آب برای درمان بیماری خیارک
اوندول	جوشانده ساقه‌های جوان. استفاده خوراکی از ساقه‌های جوان همراه با غذا به‌عنوان سبزی خوردن
لباشیر	جوشانده برگ‌های خشک‌شده گیاه برای رفع خلط سینه، درمان سرماخوردگی و رفع کرم روده در کودکان
عنصل	استفاده از برگ‌های کوبیده شده بر روی محل درد به‌مدت بسیار کوتاه و دم‌کرده پیاز خشک پودر شده برای درمان نقرس و آسم مزمن
بومادران	خوردن یک لیوان جوشانده صاف‌شده حاوی ترکیبی از یک قاشق غذاخوری پودر گل خشک‌شده و کوبیده شده با حدود نیم لیتر آب به مدت ۱۰ دقیقه، به‌صورت ناشتا برای درمان معده‌درد، جوشانده و بخور برای درمان سرماخوردگی
کاسنی	جوشانده برگ یا ریشه برای خنک کردن بدن. استفاده از عرق برگ گیاه برای کاهش دمای بدن هنگام تب
شکر تیغال	حل شده گل (پيله خزوکک) در آب گرم برای درمان یبوست، دردهای شکمی و درمان سرفه
بابونه	استفاده از جوشانده گل‌های خشک‌شده گیاه. بخور جوشانده برای درمان سرماخوردگی و گرفتگی بینی
خارمریم	استفاده از بذرهای آرد شده همراه آب برای درمان کبد چرب، کاهش چربی خون و پروستات. استفاده به‌صورت چای و دمنوش
کور	میوه نارس خشک شده یا به‌صورت خرد شده با آب مصرف شده یا به‌صورت دم‌کرده استفاده می‌شود. قرار دادن برگ گیاه به‌مدت پنج دقیقه بر روی محل درد برای درمان زائورد سردید یا عضلات ضربه خورده. استفاده از جوشانده ریشه گیاه برای درمان روماتیسم
هندوانه ابوچهل	تهیه خمیر از ترکیب برگ‌های کوبیده و پودر شده با آب و مالیدن آن بر روی محل درد در ناحیه کمر و پا
بلوط	تهیه نان محلی بلوط (کگل) شامل: ۱) کندن پوست بذر تازه با رنجوک و خشک کردن؛ ۲) کندن پوست داخلی روی بذر (جفت) با ضربه‌زدن؛ ۳) آسیاب کردن با برده؛ ۴) ریختن کگل خیس در کیسه، قرار دادن کیسه‌ها در یک سبد بافته شده از چوب بادام (گیره) و قرار دادن سبدها در مسیر آب جاری به‌مدت یک تا دو روز برای کاهش تلخی؛ ۵) خشک کردن. استفاده از جفت برای درمان زخم معده و بیماری‌های گوارشی
قیطران	دمنوش بذر گیاه برای درمان سنگ کلیه
مریم‌گلی	استفاده از مخلوط ریشه خرد شده گیاه با یک استکان آب‌جوش. جوشانده گل‌ها و دانه‌های گیاه برای درمان سرماخوردگی، دم‌کرده برگ‌ها برای درمان التهاب معده و روده، آویزان کردن گیاه برای دفع پشه و مگس در داخل خانه
کلیوره	دود حاصل از سوزاندن سرشاخه گل‌دار برای جلوگیری از عفونت. ترکیب سرشاخه گل‌دار خشک پودر شده با ماست برای استفاده در محل سوختگی
مورد	استفاده از بذر کوبیده شده. استفاده از خمیر به‌دست آمده از ترکیب برگ مورد با آب برای درمان پادرد. ناشتا خوردن ترکیب بذر خرد شده با گیاهان دیگر به‌همراه یک لیوان آب برای درمان عفونت بدن. پختن و خوردن برگ‌های مورد همراه با گیاهان بومادران و هلیه برای درمان سرماخوردگی. استفاده از ترکیب برگ‌های پودر شده همراه با حنا برای جلوگیری از ریزش مو و همچنین تقویت مو
اسفند	بخور بذر گیاه. از ترکیب بذر پودر شده با عسل، خمیری درست می‌شود که به قرسه‌هایی به اندازه نخود تکه‌تکه شده و برای کسی که تحرک خون دارد، پس از شام و نهار یک عدد قرص مصرف می‌شود. برای درمان درد سیاتیک سه عدد بذر خام مصرف می‌شود.
ثعلب	جوشاندن غده‌های گیاه، سپس خشک کردن آنها و استفاده خوراکی. استفاده به‌صورت دمنوش غده‌های پودر شده
بادام	استفاده خوراکی در فصل بهار به‌صورت تازه و نارس (چناله بادام) و در فصل پاییز به‌صورت رسیده
عروسک پشت‌پرده	کوبیدن و مخلوط کردن بذر گیاه با شیر مادر یا آب و استفاده برای کودکان. در بزرگسالان، مصرف با آب. جوشانده یا دم‌کرده ریشه
بنفشه	دم‌کرده گل‌های خشک. همچنین، به‌دلیل خوشمزه بودن، به‌صورت دمنوش روزانه و چای نیز استفاده می‌شود.
گل شیپوری	استفاده از برگ‌های تازه و خشک گیاه در اسفند و فروردین جمع‌آوری شده و به‌صورت تازه و خشک استفاده می‌شود. برگ گیاه آسیاب شده و همراه با برنج در تهیه آش استفاده می‌شود.
کنگر	استفاده از ساقه و برگ گیاه در پلو. همچنین، ساقه گیاه در آب جوش پخته شده و با ماست استفاده می‌شود.
تمشک	استفاده از ساقه جوان گیاه به‌صورت تازه، استفاده از میوه گیاه در تهیه مربا
زالزالک	استفاده از میوه به‌صورت خام (خوراکی)
خنجوک	استفاده خوراکی از بذر گیاه در تابستان. گاهی بذر گیاه را خشک کرده تا در فصل بعد استفاده شود.
تاج‌ریزی	استفاده از بذر رسیده گیاه به‌صورت خام. همچنین، بذر گیاه بر روی زغال ریخته شده و از دود آن به‌عنوان بخور استفاده می‌شود.
پرسیاوشان	برگ‌های تازه و خشک گیاه به‌صورت دمنوش
تاتوره	جوشانده برگ و میوه
میخک	استفاده از بذرهای برای ساخت گردن‌بند، خوشبو کردن بدن و موارد تزئینی. قرار دادن بذر خیسانده شده بر روی دندان برای تسکین درد
ختمی	گل گیاه به‌صورت دمنوش
اویشن	جوشانده اندام هوایی، استفاده به‌صورت دمنوش در ترکیب با سایر گیاهان به‌ویژه صمغ بنه
بن‌سرخ	خرد شده برگ گیاه به‌صورت تازه و خشک شده برای خوش طعم کردن پلو
بادامک	استفاده خوراکی از میوه، صمغ تنه گیاه به‌صورت تازه و دم‌کرده، برگ‌های گیاه به‌صورت دمنوش
شیرین‌بیان	قرار دادن برگ‌های تازه گیاه بر روی محل درد و بستن آن با پارچه. جوشانده له‌شده ریشه به‌صورت دمنوش برای درمان سرماخوردگی
تره کوهی	به‌عنوان سبزی همراه غذا

گیاه دارویی مورد مطالعه، مصرف گیاهان دارویی به صورت جوشانده (۲۸ درصد)، دم کرده (۲۸ درصد) و جوشانده و دم کرده (۱۳ درصد) بیشترین سهم را داشتند و تنها ۸/۷ درصد گیاهان به صورت خوراکی استفاده می‌شدند [۹]. آنچه مسلم است سه گروه مصرفی گیاهان دارویی شامل دم کرده، جوشانده و خوراکی فرم‌های غالب مصرفی بین جوامع محلی نقاط مختلف کشور هستند که سهم آنها در مناطق مختلف کمی متفاوت است.

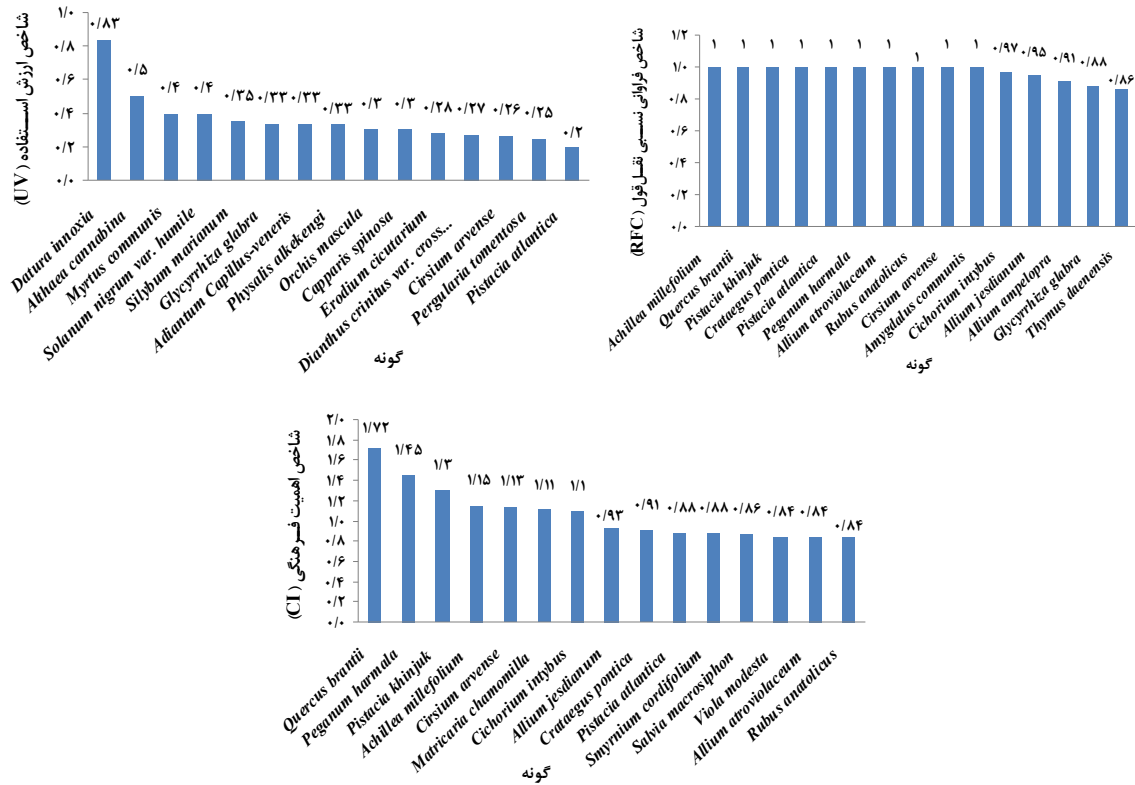
شکل ۲. فراوانی (درصد) اندام مورد استفاده (راست) و شیوه مصرف (چپ) گیاهان دارویی مورد مطالعه

جایگاه ویژه این چهار گونه در فرهنگ دارویی جوامع محلی منطقه مورد مطالعه است. در مطالعات مشابهی در دهستان چوپانان شهرستان نائین [۲۸] و منطقه کانتابریا^۱ در شمال اسپانیا [۲۳] نیز شاخص‌های فوق محاسبه شدند که با توجه به تفاوت در مناطق مورد مطالعه، نتایج متفاوتی برای گونه‌های مورد مطالعه در هر منطقه به دست آمده است، اما آنچه در پژوهش‌های متعدد [۲۹، ۳۰] به آن اشاره شده این است که گونه‌های چوبی به دلیل تنوع اندام‌های مورد استفاده (چوب، پوست، برگ، میوه، بذر، ریشه و غیره)، نسبت به گیاهان علفی کاربردها و خواص دارویی بیشتری دارند که در پژوهش پیش‌رو نیز سهم گونه‌های چوبی به‌ویژه بلوط ایرانی از این نظر قابل توجه بود.

در پژوهش پیش‌رو، بیشترین شیوه مصرف سستی گیاهان دارویی به ترتیب به صورت خوراکی (۳۶ درصد)، دم کرده و دمنوش (۳۰ درصد) و جوشانده (۱۶ درصد) بود (شکل ۲). در پژوهش‌های مشابه نیز اشاره شده که عشایر مرتع دیلگان در استان کهگیلویه و بویراحمد از بین ۲۰ گونه مورد مطالعه، از دو گونه استفاده خوراکی می‌کردند، از ۹ گونه هم استفاده خوراکی و هم استفاده دارویی داشتند و برای مابقی گونه‌ها ارزش دارویی قائل بودند [۲۵]. در ایلگنه‌چای ارسباران و در بین ۴۶ گونه

در بررسی شاخص‌های کمی مشخص شد که از نظر شاخص فراوانی نسبی نقل قول، ۱۵ گونه دارای بیشترین ارزش بودند (شکل ۳). به عبارت دیگر، گونه‌های مذکور شناخته‌شده‌ترین گونه‌های منطقه بودند که در بین آنها ۵ گونه چوبی (برودار، خنجوک، زالزالک، بنه و بادام) مشاهده می‌شود. جنگلی بودن منطقه مورد مطالعه، فراوانی گونه‌های چوبی و آشنایی بیشتر مردم محلی با گونه‌های مذکور از علل اصلی وجود تعداد قابل توجهی از گونه‌های چوبی در میان ۱۵ گونه با ارزش منطقه است. بیشترین مقدار شاخص ارزش استفاده (۰/۸۳) مربوط به گیاه تاتوره بود که با اختلاف قابل توجهی از سایر گونه‌ها قرار داشت. همچنین، از نظر شاخص اهمیت فرهنگی نیز گونه‌های اسفند، برودار، خنجوک و بومادران بیشترین مقادیر را داشتند که بیانگر

۱. Cantabria

شکل ۳. اندازه شاخص‌های فراوانی نسبی نقل‌قول، ارزش استفاده و اهمیت فرهنگی برای ۱۵ گونه برتر

نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش بیانگر تنوع گونه‌های گیاهی دارویی و غنای دانش سنتی مرتبط با آنها در منطقه مورد مطالعه بود. آنچه لازم است ذکر شود این است که آگاهان دانش سنتی گیاهان دارویی و درمانگرهای محلی بیشتر افراد مسن هستند که از انتقال صحیح و کامل دانش سنتی‌شان به جوان‌ترها نگرانند. به همین دلیل، دسترسی به دانش سنتی گیاهان دارویی در بین جوانان به‌طور معمول امکان‌پذیر نیست و در صورت امکان با خطاهای زیادی همراه است. با توجه به فلور غنی ایران و سهم قابل ملاحظه گیاهان

دارویی از آن، ضروری است تلاش‌های لازم برای جلوگیری از به فراموشی سپرده شدن دانش سنتی گیاهان دارویی انجام شود. اجرای پژوهش‌های مختلف با هدف شناسایی و ثبت این دانش‌ها در قالب یک برنامه مدون از سوی دستگاه‌های ذیربط، مدیریت بهینه منابع گیاهی در راستای استفاده صحیح از گیاهان و جلوگیری از برداشت‌های بی‌رویه، برنامه‌ریزی برای ترویج و اشاعه فرهنگ سنتی استفاده از گیاهان دارویی و به‌موازات آن، علمی کردن این دانش می‌تواند از ضروریات کنونی کشور در این زمینه باشد.

References

- [1]. Zande Basiri, M., and Pourhashemi, M. (2018). Traditional Forest-Related Knowledge, Part One: Describing the foundations and features of traditional and scientific systems. *Iran Nature*, 3(2): 10-15.
- [2]. Firuzruz, M., Ghorbani, M., and Erfanzadeh, R. (2016). Indigenous knowledge and local traditions for sheep dairy products and management (Case study: Takor village, Noor city). *Journal of Range and Watershed Management (Iranian Journal of Natural Resources)*, 69(3): 661-676.

- [3]. Behmand, D. (2015). A step towards sustainable rural development with emphasis on the role of traditional Knowledge (Case study: Sardasht townships). In: Proceedings of International Conference of Civil Engineering, Architecture and Urban Infrastructure, July 29-30, Tabriz, Iran.
- [4]. Heinrich, M. (2000). Ethnobotany and its role in drug development. *Phytotherapy Research*, 14(7): 479-488.
- [5]. Hosseini, M., Forouzeh, M.R., and Barani, H. (2019). Indigenous knowledge of local communities about edible plants in Zebarkhan rangelands in Neyshabur. *Journal of Indigenous Knowledge*, 5(9): 43-96.
- [6]. Ghavam, M., Jeyhoni, H., and Kiyani Salmi, S. (2016). Checking the status and factors associated with the use of medicinal plants in the city of Nain. *Journal of Indigenous Knowledge*, 2(4):179-204.
- [7]. Farhadi, M. (2015). Ethnography of traditional knowledge and echnologies; daily bread of Iranian ethnographer. *Journal of Indigenous Knowledge*, 1(2): 1-49.
- [8]. Zolfeghari, E., Adeli, E., Mozafarian, V., Babaiy, S., and Habibi Bibalan, Gh. (2012). Identification of Arasbaran medicinal plants and ethnobotanical study of rural people knowledge (Case study: Arasbaran forest, Mardanaghom watershed). *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants*, 28(3): 534-550
- [9]. Khaleghi, B., Avatefi Hemmat, M., Shamekhi, T., and Shirvani, A. (2016). Traditional ecological knowledge of medicinal shrubs and herbaceous plants in Arasbaran forest. *Journal of Indigenous Knowledge*, 2(4): 205-236
- [10]. Tabad, M., and Jalilian, N. (2015). Ethnobotanical study of medicinal plants in Zarivar region (Marivan), Iran. *Journal of Medicinal Plants*, 2(54): 55-75.
- [11]. Khedrizeh1, M., Maleknia, R., Adeli, K., and Hanareh Khalyani, J. (2017). Survey of barriersand potential fieldto involve local people in theforest management process (Case study: Local Communities in Nameshir, Baneh), *Journal of Wood & Forest Science and Technology*, 24(3): 35-47.
- [12]. Ghavam, M. (2016). Study of indigenous knowledge of Zagros people and plant pharmacology of *Scrophularia striata* Boiss. Proceedings of the First National Conference on Natural Resources and Sustainable Development in the Central Zagros, Aug. 31, Shahrekord, Iran, 5p.
- [13]. Karimian, V., Sepehry, A., and Barani, H. (2017). Analysis of indigenous knowledge on Ganaboo plant (*Ferula assa foetida* L.) in the rangelands of Zagros (Case study: Tange Sorkh, Kohgiluyeh and Boyerahmad province). *Journal of Indigenous Knowledge*, 3(6): 1-52.
- [14]. Napagoda, M.T., Sundarapperuma, T., Fonseka, D., Amarasiri, S., and Gunaratna, P. (2018). An ethnobotanical study of the medicinal plants used as anti-inflammatory remedies in Gampaha District, Western province, Sri Lanka. *Hindawi Scientifica*, ID 9395052, 8p.
- [15]. Aziem, Sh., Negi, A.K., and Mir, N.A. (2020). Diversity of traditional medicinal plants in agroforestry landuse in Govind Pashuvihar Wildlife Sanctuary Uttarakhand India. *European Journal of Medicinal Plants*, 31(1): 54-63.
- [16]. Sam, H.V. (2012). Indigenous Knowledge of medicinal plants among Dao and Muong Ethnic Minority groups in Ba Vi National Park, Hanoi. *TẠP CHÍ SINH HỌC (Journal of Biology)*, 34(1): 82-87. [17]. Okello, S.V., Nyunja, R.O., Netondo, G.W., and Onyango, J.C. (2010). Ethnobotanical study of medicinal plants used by sabaots of Mt. Elgon Kenya. *African Journal of Traditional*, 7(1): 1-10.
- [18]. Fenetahun, Y., Eshetu, G., Worku, A., and Abdella, T. (2017). A survey on medicinal plants used by traditional healers in Harari regional State, East Ethiopia. *Journal of Medicinal Plants Studies*, 5(1): 85-90.
- [19]. Papzan, A., and Hamzehei, F. (2006). An Introduction to Indigenous Knowledge and Oral Culture Research in Western Iran. University of Razi, Kermanshah.
- [20]. Sagheb Talebi, Kh., Sajedi, T., and Pourhashemi, M. (2014). *Forests of Iran: a Treasure from the Past, a Hope for the Future*. Springer.
- [21]. Nazari, R. (2011). The role of natural forests in the South Zagros Mountains of Noorabad Mamasani on its rural functions using GIS. In: Proceedings of Regional Conference on Forests and Environment Ensuring Sustainable Development. Apr. 27-28, Bushehr, Iran, 22p.

- [22] Asadi, M. (1988-2020). Flora of Iran. Vols: 1-150. Published by Research Institute of Forests and Rangelands, Tehran.
- [23]. Tardío, J., and Pardo-de-Santayana, M. (2008). Cultural importance indices: a comparative analysis based on the useful wild plants of Southern Cantabria (Northern Spain). *Economic Botany*, 62(1): 24 -39.
- [24]. Phillips, O., and Gentry, A.H. (1993). The useful plants of Tambopata, Peru: I. Statistical hypotheses tests with a new quantitative technique. *Economic Botany*, 47(1): 15-32.
- [25]. Forouzeh, M.R., Heshmati, Gh., and Barani, H. (2014). Ethnobotany of edible and medicinal plants of Dilgan rangeland, Kohgiluyeh and Boyerahmad province. *Iranian Journal of Anthropology Research*, 4(1): 109-129.
- [26]. Asadi, M. (2019). Flora of Iran. *Iran Nature*, 4(2): 29-41.
- [27]. Alimirzaei, F., Behmanesh, B., Mohammadi Ostad Kalayeh, A., and Shahraki, M.R. (2017). Local knowledge of medicinal plants from the viewpoint of nomads in the rangelands of Chehel-Kaman, North Khorasan province. *Journal of Indigenous Knowledge*, 4(7): 157-201.
- [28]. Tabatabaei, S.M., Avatefi Hemmat, M., Jalali, S.G., and Amin, G. (2019). Traditional knowledge of the use of wild medicinal plants in Chupanan rural district, north of Naein county. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 10(2): 157-184.
- [29]. Moerman, D.E., (1994). North American food and drug plants. N.L. Etkin (ed.), University of Arizona Press, Tucson, Arizona.
- [30]. Pardo-de-Santayana, M., Tardío, J., Heinrich, M., Touwaide, A., and Morales, R., (2006). Plants in the works of Cervantes. *Economic Botany*, 60(2):159-181.

Identifying the traditional relationship between local communities and plant values of Zagros region (Case study: Nourabad Mamasani, Fars Province)

M. Pourhashemi*; Assoc., Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, I.R. Iran.

M. Kakavand; Ph.D. Student of Forestry, Department of Forestry and Forest Economics, Faculty of Natural Resources, University of Tehran, Karaj, I.R. Iran.

P. Panahi; Assoc., Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, I.R. Iran.

E. Mohammadi; M.Sc. of Range Management, Natural Resources Bareu at Nourabad Mamasani, Nourabad Mamasani, I.R. Iran.

M. Heidari; Assist., Prof., Forests and Rangelands Research Division, Kurdistan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center (AREEO), Sanandaj, I.R. Iran.

(Received: 05 August 2020, Accepted: 21 September 2020)

ABSTRACT

One of the first and deepest human relationships with the environment was the use of medicinal values of plants to meet their needs. The Zagros forests are the cradle of ancient Iranian civilizations and encompass many local communities, each comprising precious treasures of traditional herbal science, which is one of the main topics in the science of ethnobotany. In this study, this knowledge was studied in a common-law forest area of Pireshkaf in Nourabad Mamasani city, Fars province. The data were collected by snowball sampling method, using key informants and purposive sampling. An attempt was made to use a combination of interview methods, direct observation, and participatory observation. Data were analyzed using quantitative indicators of Relative Frequency of Citation (*RFC*), use value (*UV*), and Cultural Importance Index (*CI*). According to the results, 38 medicinal plant species were identified in the region, most of which (16%) belong to Asteraceae family, and about half of them (47%) belong to the life form of perennial herbaceous plants. Leaves and flowers had the most medicinal use with 28% and 18% of the total proportion, respectively. Also, the most traditional preparation methods were edible (36%) and infusion and herbal tea (30%). In terms of *RFC* index, 11 species (including 5 woody species) had the highest value. The highest value of *UV* index (0.83) was related to *Datura innoxia* and in terms of *CI* index, *Peganum harmala*, *Quercus brantii*, *Pistacia khinjuk* and *Achillea millefolium* species had the highest values. The results of this study showed the richness of traditional knowledge of medicinal plants in the study area, which can be useful in formulating this knowledge if replicated in other Zagros forest areas.

Keywords: Ethnobotany, life form, medicinal properties, ways of preparation, Zagros forests.

---

* Corresponding Author, Email: pourhashemi@rifr-ac.ir, Tel: + 98-912-1325406